

İki Medeniyetin Karşılaştığı Yer: Hay Bin Yakzan ve Robinson Crusoe Üzerine Bir İnceleme

*Where Two Civilizations Meet: A Review On Hay Bin Yakzan And Robinson
Crusoe*

Mustafa Moral¹

“İnsan ancak hayatıyla ilgili olan
şeylerin farkına varır.”

E. Rothacker

Öz

Batı dünyası üzerinde tesir ettiği düşünülen İbn Tufeyl’in *Hay bin Yakzan* isimli eserinin, özellikle Daniel Defoe’nin *Robinson Crusoe* adlı yapıtı üzerinde ilham kaynağı olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Hay bin Yakzan karakterinin bir adada yalnız başına deneyimlediği seyr ü sulûk yolculuğu ve yaşadığı gemi kazası sonucu yaklaşık otuz yılını adada geçirmek zorunda kalan Robinson Crusoe’nun hikâyesi, içinden çıktıkları medeniyetin izini bünyelerinde taşımışlardır. Her iki metin de kendi türleri içinde kurucu metin olma niteliklerini taşımış olup, buna göre *Hay b. Yakzan*, *Salaman ve Absal* metinlerinin; *Robinson Crusoe* ise “Robinsonad” türünün oluşumuna etki etmiştir. Çalışmada, ilk olarak *Hay bin Yakzan* ve *Robinson Crusoe* eserlerinin içinde buldukları kültürdeki konumları değerlendirilmiş ve hikâyelerin ana hatları hakkında bilgi verilmiştir. Akabindeki bölümde ise her iki eserdeki ortak unsurlar tespit edilip, bu ortak unsurların birbirlerinden ayrılan yönleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hay Bin Yakzan, Robinson Crusoe, Edebiyat, Medeniyet, İbn Tufeyl, Daniel Defoe

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mustafamoraal@gmail.com, ORCID Numbers: 0000-0002-8447-5251

Bu makale İntihal.net sistemi tarafından taranmıştır.

Gönderim Tarihi: 29 Mart 2023

Kabul Tarihi: 4 Mayıs 2023

Erişim Tarihi: 27 Haziran 2023

Abstract

It has been stated by various researchers that he was the inspiration for İbn Tufayl's work *Hay bin Yakzan*, which is considered to have an influence on the Western world, especially Daniel Defoe's work *Robinson Crusoe*. The story of Robinson Crusoe, who had to spend about thirty years on the island as a result of the navigational journey that Hay bin Yakzan character experienced alone on an island and the shipwreck he experienced, carried the trace of the civilization they came out of. Both texts have the qualities of being the founding text within their own genres and, accordingly, *Hay b. Yakzan*, *Salaman and Absal* texts; *Robinson Crusoe* influenced the formation of the "Robinsonad" genre. In the study, the positions of *Hay bin Yakzan* and *Robinson Crusoe* works in the culture they are in were first evaluated and information was given about the main lines of the stories. In the following section, the common elements in both works are identified and the divergent aspects of these common elements are examined.

Keywords: Hay bin Yakzan, Robinson Crusoe, Literature, Civilization, İbn Tufayl, Daniel Defoe

1. Giriş

Medeniyetleri ve güzel sanatları birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla sanat eserleri bünyesinde içinden çıktığı medeniyetin özelliklerinden izler taşır. Dolayısıyla Yunan, Mısır, Roma vs. gibi medeniyetlerin sanat eserleri, bu uygarlıkları izah etme yolunda birincil dereceden kaynak mahiyetindedir (Kara, 2017: 179).

İnsanlık tarihi farklı kültür ve medeniyetlerin ortak bir tarihi olduğuna ve her sanat dalı da bağlı bulunduğu medeniyetin özelliklerini ihtiva ettiğine göre (Okuyucu, 2020: 3) medeniyetleri ve buna mukabil sanat eserlerini birbirlerinden farklı kılan şeyin, kavimlerin belli bir tarzda yaşama idealleri olduğu söylenebilir. Dolayısıyla her medeniyetin kendine göre bir “hayat üslubu” olup hepsi de kendi üslubuna kuvvetle bağlıdır (Rothacker, 1955: 51, 57). Erich Rothacker, hayat üslubunu şu şekilde tanımlar:

Bu hayat-üslubu, insanın realite karşısındaki davranış tarzını gösterir. Bu davranış tarzı hayata hâkim olmanın, hayat-düzeninin, sonra yaratmanın bütün formlarında ve çeşitli kültür alanlarında kendini açığa vurur.

Her kültürün, her medeniyetin özelliği bu yaşama ve yaratma üsluplarından anlaşılır. Her medeniyetin kendine göre bir çehresi vardır ve bu çehrenin esasını da, dediğimiz gibi, realite karşısındaki belli bir tavır, içten-bir vaziyet-alış teşkil eder. Bu tavır başta gelir. Bu tavır insan faaliyetinin pek çeşitli alanlarına kadar yayıldıktan sonra, daima kendi yapısına uygun olarak gelişen bütün düzenleri, bütün davranış-tarzlarını ortaya çıkarır, onları geliştirir, iyice işler, onlara damgasını vurur. İşte biz bu şekillenmelere kültür yahut medeniyet diyoruz. Her medeniyet ayrı bir hayat-üslubu demektir ve her medeniyet mensupları bu hayat-üslubuyla öğünürler (Rothacker, 1955: 58).

Medeniyetlerin birbirlerinden farklılaşmasını sağlayan bir diğer olgu ise medeniyetlerin “dünya-tablosu” veya yeni bir “dünya-perspektifi” oluşturmalarıdır. Bu da medeniyetlerin dünyayı görme ve kavrama şekillerine ışık tutar. Bu görüş ve kavrayış ise daimî surette görenin varlığıyla, özelliğiyle, karakteriyle, yetişmesiyle ve ilgileriyle sıkı bir ilişki arz eder. Buna göre her büyük kültür, bir hayat üslubu ve dünya tablosunu bünyesinde barındır (Rothacker, 1955: 58-59). Erich Rothacker medeniyetlerin dünya tablosunu ise şu şekilde izah eder:

İnsan daima etrafındaki şeyler arasından, sadece herhangi bir manada kendisini ilgilendiren, alakasını uyandıran, canlı bir şekilde bağlı olduğu şeyleri görür. Bu hayat-bağının, bu ilginin olmadığı yerde insan hiçbir şey görmez. Yolculuk edenlere yolculukları boyunca neler gördüklerini sormakla insan bunu bol bol deneyebilir. Çokluk bu gibilerin gördükleri şeyler acınılacak kadar azdır. Kimisine her kaya parçası, bir tabiat, yahut büyük bir tarih olayından bahseder,

kimisi de aynı kayanın sadece resim ve şiir bakımından çekici olan taraflarını görür (Rothacker, 1955: 59).

Medeniyetlerin birbirlerinden farklılaşmasını sağlayan hayat üslûpları ve dünya tabloları, beraberinde çeşitli medeniyetlerin yarattığı güzel sanatlarında kendi arasında farklılaşmasına olanak sağlar. Dolayısıyla her edebî eserde içinden çıktığı medeniyetin hayatı ve kültürü görünür (Kaplan, 2012: 11). Bir diğer ifadeyle, edebi eserin ana malzemesi konumunda olan dil, insan hayatına her an refakat ettiği için insan ile dil arasında sıkı bir bağ oluşur. Bundan ötürü dil ve dildeki ifade şekilleri, bir milletin asırlar boyunca yaşadığı, duygu, düşünce, tecrübe ve hayallerin akislerini barındırır. Dolayısıyla güzel sanatların bir dalı olan edebiyat ve edebi eseri oluşturan dil, bir medeniyetin hayatının aynası konumundadır (Kaplan, 2012: 167).

2. Hay Bin Yakzan

İbn Sina, İbn Tufeyl ve Şehâbeddin es-Sühreverdî gibi filozofların, hikâye türünde felsefi eser telif etme düşünceleri, öğretilerinin daha iyi idrak edilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda yazılan eserlerde, edebi dilin imkanlarından da faydalanılmak suretiyle; soyut felsefi kavramlar somut kişi, nesne ve olaylarla temsil edilmiş ve felsefi düşünceler farklı bir açıdan yeniden yorumlanmıştır (Kutluer ve Katipoğlu, 1997: 551). Bir diğer ifadeyle, Şark kültüründe ve buna bağlı olarak tasavvuf edebiyatına ait metinlerde, metni okuyan herkesin bazı durum ve hakikatleri doğrudan anlayamayacağı düşüncesinden hareketle ilgili eserler sembol ve temsillerle kaleme alınmıştır (Erbay, 2020: 155).

İslâm dünyasında alegorik öykü geleneği İbn Sina (ö. 1037)'nin Hay bin Yakzan isimli eseriyle başlamıştır. İbn Sina'nın bu yapıtı, peşi sıra birçok düşünürü etkilemiş ve peş peşe, bir anlatı geleneği oluşturan alegorik öyküler kaleme alınmıştır. Bu bağlamda İbn Tufeyl (ö. 1186)'in Hay bin Yakzan adlı öyküsü, geleneğin en ünlü yapıtı konumundadır. Bunun yanında Sühreverdî (ö. 1191) 'nin, El-Gurbetü'l-Garbiye'si; İbnü'n-Nefis (ö. 1288)'in, Er-Risaletü'l-Kâmiliye fi's-Siyerü'n-Nebeviye'si ve Molla Câmî (ö. 1492)'nin, Salaman ve Absal adlı yapıtları geleneğin diğer önemli örnekleridir (Sina ve Tufeyl, 2020: 7). Bununla beraber bahsi geçen bu anlatı geleneğinin Türk edebiyatına yansımaları ise Lâmiî Çelebi (ö. 1532)'nin Molla Câmî'den tercüme ettiği Selâmân ü Ebsâl isimli mesnevisi ile olmuştur (Uludağ, 2009: 346).

Endülüs felsefe geleneğinin temsilcilerinden biri olan İbn Tufeyl'in² yazmış olduğu ve Esrârü'l hikmeti'l-meşrikiyye adıyla da bilinen Hay bin Yakzan adlı eser, sosyokültürel

² Batı'da Abubacer, olarak bilinen İbn Tufeyl, 1106 yılında Gırnata'nın kuzeydoğusundaki -bugün İspanya topraklarındaki Cádiz şehri olarak bilinen- Vadi'ül-Aş'ta dünyaya gelmiştir. İbn Tufeyl'in Gırnata'da hekimlik yaptığı ve eyalet valisinin sır kâtibi olduğu bilinmektedir. Bunun yanında Muvahhidî Sultanı Ebu Yakub Yusuf'un

şartlandırmalardan uzak kalmış bir insanın, dünyadan tecrit edilmiş bir vaziyette, çeşitli vasıtalar suretiyle tecrübe ettiği felsefi gelişimini ve hakikate ulaşma yolculuğunu ihtiva etmektedir. İbn Tufeyl'in felsefe sistemini ve muhtelif konulardaki fikirlerini de içinde barındıran eser, sembolik bir dile ve kurgusal bir anlatıma dayanmaktadır (Sina ve Tufeyl, 2020: 72-73).

İbn Tufeyl, eserin giriş kısmının hemen başında Hay bin Yakzan'ı neye hitaben ve hangi sebeple yazdığını şu şekilde açıklamaktadır:

Soylu, temiz ve içtenlikli kardeşim! Tanrı sana sonsuzluk bağışlasın. Sana bitimsiz mutluluklar dilerim Ondan. Benden, İslam felsefecilerinin önderlerinden Ebu Ali bin Sina'nın Hikmet-i Meşrikî (Doğu Felsefesi) adlı eserinde dile getirdiği bazı sırları açıklamamı istiyorsun. Gerçeği olduğu gibi anlamak isteyenler için, böylesi sırları araştırmak zorunludur. Sana bunları, gücümün yettiği ölçüde, açıklamaya çalışacağım (Sina ve Tufeyl, 2020: 67-68).

İbn Tufeyl'in yine eserin giriş kısmında Aristoteles, Farabî, İbn Sina, İbn Saiğ ve İmam Gazalî'nin fikirlerini ve konuyla ilgili eserlerini değerlendirdiği görülmektedir (Sina ve Tufeyl, 2020: 68-77). Buna göre İbn Tufeyl, bu eserleri ve eserlerin yöntemlerini, ortaya koydukları açısından yetersiz bulmakta ve bu eserlerin sadece belli bir topluluğa hitap ettiği şeklinde bir düşüncesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu suretle İbn Tufeyl'in eserini, ismi geçen kişilerin eserlerinin eksikliklerini tamamlamak amacıyla kaleme aldığı söylenebilir. Nitekim İbn Tufeyl eserin son kısmında bu konuyla ilgili şunları demektedir:

Bizden önceki bilginler, bu bilgileri açıklamakta nekes davranmışlar, ehli olmayan kimselerden saklamışlardır. Biz onlara muhalefet ederek her şeyi ortaya koyduk. Üstündeki örtüyü kaldırdık. Bunu, zorunluluk duyduğumuz için yaptık. Günümüzde felsefecilerin savundukları birçok batıl görüş ortalığa yayılmış, halkıda kaçınılmaz biçimde etkilemiştir. Büyük nebilere -tümüne selam olsun- izleme yükümlülüğünü üzerlerinden atarak sefihlerin peşinden gitmek isteyenlerin, yeteneksiz kimselerden saklanması gereken sırlardan olduğunu sanarak bu yanlış görüşlere inanmalarından, bu görüşlere ilgi ve sevginin artmasından korktuk. Böylesi kimseleri araştırmaya, düşünmeye yönelterek

(ö. 580/1184) da hekimliğini yaptığı ve çok yakın dostluklarının olduğu bilinmektedir. Endülüs'ün yetiştirdiği önemli İslam düşünürlerinden olan İbn Tufeyl, din ilimleri, tıp, felsefe, şiir ve astronomi gibi muhtelif alanlarla uğramıştır. İbn Tufeyl, *Urcûze fi't-tib* adlı bir tıp kitabı, Muvahhidî Sultanı Ebu Yakub Yusuf'un kendisinden Arap'ları cihat etmeye teşvik etmek amacıyla kaleme almasını istediği *Kaside* ve *Hay bin Yakzan* isimli eserleri telif etmiştir. İbn Tufeyl 1185 yılında Merakeş'te vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Sina, İ. ve Tufeyl, İ. (2020). *Hay bin Yakzan*. M. Şerefeddin Yalpkaya ve Babanzâde Reşid (Çev.), N. Ahmet Özalp (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.; Kutluer, İ. (1999). "İbn Tufeyl". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 418-425.

yanlış yolda yürümelerini önlemenin en iyi yol olduğunu düşündük (Sina ve Tufeyl, 2020: 169).

3. Robinson Crusoe

Yeniçağ ile bireyin denizlere, bilinmeyen kıtalara ve coğrafyalara açılmasıyla beraber gelişmeye başlayan gezi yazını, ilk “ada ütopyaları” olarak adlandırılmış; akabinde, Robinson Crusoe adlı eserle birlikte “robinsonad” diye isimlendirilmiş ve böylece yeni bir öykü türü ortaya çıkmıştır. Robinsonad denilen bu tür kısaca, ölümden son anda kurtulmuş ve dünyadan soyutlanıp ıssız bir adaya sürüklenmiş uygar insanın, vahşi koşullar altındaki yaşam mücadelesini gerçekçi bir dille anlatan eserlerdir (Göktürk, 1997: 59-61).

İngiliz ulusunun deniz üstünlüğünü sürdürdüğü ve denizaşırı ticaret faaliyetlerini gerçekleştirdiği bir çağda, deniz yolculukları üzerine birçok kitabın yazıldığı görülmektedir (Göktürk, 1997: 84). Döneminden bağımsız düşünülemeyen edebi eser ve bunlardan İngiliz romanı ve dünya edebiyatı için önemli bir konumda olan Robinson Crusoe da böyle bir dönemde, 1719 yılında yayımlanmıştır.

Yaşadığı gemi kazası sonucu adada mahsur kalan Robinson’un hayatta kalabilmek uğruna verdiği çetin mücadelelerin anlatıldığı Robinson Crusoe adlı eserde Daniel Defoe, Robinson karakteriyle birlikte; toplumdan ve dünyadan soyutlanmış insanın akli vasıtasıyla, toplumda yetişmiş insanla aynı ahlaki ve entelektüel koşulları başarabileceğini de göstermektedir (Söylemez, 2021: 217).

4. İki Ayrı Eser ve Medeniyet: Hay Bin Yakzan ve Robinson Crusoe

Batı dünyasında önemli karşılıklar bulan *Hay b. Yakzan*’ın, XIV. yüzyıldan itibaren birçok doğu ve özellikle batı dillerine çevrildiği görülmektedir. “İbn Tufeyl’in Felsefi Romanı”, “Hay bin Yakzan’ın Hayatı”, “Kendi Kendine Felsefe”, “Tabiat Adamı”, “Ruhun Uyanışı” ve “Doğu Hikmetinin Sırları” gibi çeşitli isimlerle; Fransızca, Almanca, Rusça, İspanyolca ve diğer Avrupa dillerine çevrilen *Hay b. Yakzan*, Batı’da birçok sanatkar ve düşünürü etkilemiş, düşünce sistemlerinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Araştırmacıların çoğu *Hay b. Yakzan*’ın bu katkı ve etkisinin, Francis Bacon’un *Yeni Atlantis* adlı eserinde, Rousseau’nun *Emile*’inde, Thomas More’un *Ütopya*’sında ve Daniel Defoe’nin *Robinson Crusoe* adlı eserlerinde görmenin mümkün olduğunu savunmuşlardır (Sina ve Tufeyl, 2020: 62-63).

İbn Tufeyl’in *Hay b. Yakzan*’ı, yukarıdaki isimler ve eserlerden özellikle Daniel Defoe’nin *Robinson Crusoe* adlı eserine ilham kaynağı olduğu, çeşitli araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür (Kutluer ve Katipoğlu, 1997: 553). XII. yüzyılda kaleme alınmış *Hay b.*

Yakzan'dan yaklaşık altı asır sonra; edebiyatçı kimliğinin yanında aynı zamanda iş insanı, gazeteci ve politikacı kimlikleriyle de bilinen Daniel Defoe tarafından 1719 yılında yayımlanan *Robinson Crusoe* adlı eser, sadece İngiliz edebiyatı için değil tüm dünya edebiyatları için önemli bir konuma ulaşmıştır.

5. İki Eserde Ortak Bir Unsur: Mekân Olarak Ada ve İki Karakter Üzerindeki Etkileri

Hay b. Yakzan ve *Robinson Crusoe*'da mekân itibariyle, bitki ve hayvanlardan başka hiçbir kimsenin yaşamadığı; dolayısıyla da dünyadan tamamen tecrit edilmiş bir konumda olan adanın mekân olarak seçilmesi, olanak sağladığı ve ihtiva ettiği anlamlar açısından önem arz etmektedir. Her iki eserde de adanın, karakterlerin yaşadıkları mekânı teşkil etmesi bakımından ve hikâyelerinin adeta ikinci karakterini oluşturması bakımından her iki karakterdeki etkileri farklı olmuştur.

Hay b. Yakzan'da Hay'ın doğrudan adaya beraber dünyayı tanınması ve adada olan şeylerden başka; bilgi, toplum ve insan hakkında bir şey bilmemesi durumu söz konusudur. Öyle ki Hay kendisinin insan olduğunu bile bilmemektedir. Dolayısıyla Hay için doğa ve bulunduğu ada evi konumundadır. Bu yüzden eserde doğayla Hay'ın bir mücadelesi olmayıp, tam tersine içinde bulunduğu adanın ona rehber rolü oynadığı görülmektedir. Nitekim Hay, adada bulunan canlılar ve nesnelere temâşa etmiş; adanın toplumdan yalıtılmış bir mekân oluşunun sağladığı olanakla da Hay'ın, müşâhede ve tefekkür yolu açılmıştır. Onun yalnız başına çıktığı hakikati bulma süreci toplumdan tamamen uzak bir konumda, ıssız bir adada gerçekleşecektir. Dolayısıyla eserinde temel iletisini teşkil eden; insanın, hiçbir aracı olmaksızın yalnız başına çıktığı hakikat yolculuğu ve hakikati buluş süreci, bir mekân olarak adanın seçilmesi suretiyle adeta itici güç konumuna dönüşmüştür.

Robinson Crusoe'da ise bir mekân olarak ada, *Hay b. Yakzan*'da olduğu gibi karakterin bir yardımcısı değil, aksine Robinson Crusoe'nin mücadele içinde olduğu bir alanı temsil etmektedir. Robinson Crusoe adaya çıktığı ilk andan, adadan ayrılışına kadar geçecek tüm süre boyunca ada, Robinson'un hayatta kalabilmek için uğraş verdiği ve çetin mücadelelere giriştiği bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Robinson Crusoe, İngiltere'ye döndüğü geminin kayıtlarından öğrendiğine göre, adada yaklaşık otuz yıla yakın (yirmi sekiz yıl iki ay on dokuz gün) bir süre mahrum kalmıştır (Defoe, 2020: 300). Robinson Crusoe tüm bu süreç boyunca barınma, beslenme ve güvenlik başlıkları altında toplayabileceğimiz unsurlar tarafından daima tehdit altında kalmıştır.

Robinson'un Hay gibi dünyayı, toplumu ve insanı tanımama durumu söz konusu değildir. Nitekim o adaya ayak bastığında yirmi altı yaşındadır (Defoe, 2020: 145). Dolayısıyla Robinson Crusoe adaya belli bir bilgi seviyesinde gelmiş olmasına rağmen; doğa, ona bilmediği birçok şey öğretecek ve Robinson bu bilgiyi kendi dünya görüşü etrafında şekillendirecektir.

6. Halvethâne veya Vahşi Bir Yaşam Yeri: Ada

Adanın, Hay b. Yakzan'ın evi konumunda oluşu, onun hakikat yolculuğunun sonucunu ciddi bir şekilde etkilemiş bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Hay'ın toplumdan uzak ve yalnız olduğu bir adada bulunuşu; onun tefekkür etmesi için ve ileriki süreçte müşahede makamına çıkabilmesi için ciddi bir olanak sağlamıştır. Bu bağlamda bir mekân olarak ada, işlevi ve Hay'da oluşturduğu tekâmül açısından; tasavvufun kurumlaşmaya başladığı zamanlarda görülmeye başlanan halvethâneler veya diğer bir adıyla çilehanelerle ciddi bir benzerlik göstermektedir.

“Halvet, halvethân, çilehâne” gibi çeşitli adlarla da anılan halvethâneler önce zâhidlerin akabinde sufilerin, nefislerini terbiye etmek ve seyr ü sülukların da belli bir aşamaya gelmek amacıyla ibadet ve tefekkür ettikleri yer olması hasebiyle kullandıkları mekânlardır (Tanman, 1997: 388). Bu mekânlar genel itibariyle tekkelerin ve muhtelif mescitlerin çevrelerinde kapalı, karanlık ve dar bir şekilde inşa edilmiş hücre ve odalardan oluşmaktadır (Uludağ, 1991: 206). Kişinin kendisiyle baş başa kalmasını dolayısıyla da yalnızlığı sağlayan bu mekânlar dervişe, halk ile arasına bir mesafe koymasını ve dünyasal meşguliyetlerden uzaklaşmasını sağlayacaktır (Ambrosio, 2012: 86). Nitekim hikâyenin devamında Hay'ın bulunduğu adaya gelen Absal'ın adaya geliş sebebi de sufilerin halvethaneleri kullanma amacıyla doğrudan ilişkilidir. Buna göre Absal, nefisini arındırmak, düşünmek, araştırmak ve anlamların derinliklerini kavramak için; yalnızlığı ve toplumdan soyutlanmayı tercih edip adaya bu sebeplerle gelmiştir.³ Bununla beraber tasavvufi hayatın dolayısıyla da tekkelerin henüz kurumlaşmadığı önceki zamanlarda, sufilerin farklı yerleri halvethâne işlevinde kullandıkları bilinmekte olup; bu mekânlara mağaralar, barınaklar veya kuyular örnek olarak gösterilebilir (Tanman, 1997: 388). Bu bağlamda Hay'ın hakikate doğru giden yolculuğu sırasında

³ “Absal yalnızlığı, toplumdan soyutlanmayı seçti. Düşünmek, araştırmak, ders alınacak şeyler üzerinde durmak, anlamların derinliklerine dalmak onun doğal eğilimleriydi çünkü. Bu eğilimlerini de ancak yalnızlıkta gerçekleştirebiliyordu... Hiç düşünmeden kararını verdi. O ıssız adaya gidecek, ömrünün kalan kısmını orada, bütün insanlardan uzakta, yalnız başına geçirecekti” (Sina ve Tufeyl, 2020: 157).

bulduğu mekânlardan biri de adada bulunan bir barınaktır. Öyle ki Hay bu barınakta tefekkür hâli içinde bulunmuş ve tüm benliğini “zorunlu varlığa” yöneltmiştir.⁴

Tüm bunlarla beraber Hay b. Yakzan’ın içinde bulunduğu ada, tasavvufi mahiyetteki işleviyle birlikte; sâlikin uzlete çekildiği, tefekküre daldığı ve seyr ü süluk yolculuğunda önemli aşamalar kaydettiği halvethâneler ve çilehanelerle aynı anlam doğrultusunda seçilmiş bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Robinson Crusoe’de ise mekân hiç de *Hay b. Yakzan*’da olduğu gibi değildir. Nitekim adadaki hava koşulları, adada gerçekleşen doğal afetler, barınma koşulları, besin ihtiyacı, vahşi hayvan tehlikesi ve güvenlik sorunuyla beraber bir mekân olarak adanın, Robinson üzerinde ciddi bir tehdit alanı oluşturduğu görülmektedir.⁵ Robinson’un bu tehdit alanındaki çaresizliği ve vahşi yaşam koşullarının psikolojisine etkisi, karakterin kendi ifadesiyle şu şekildedir:

’...işte şimdi doğanın bile baş edemeyeceği kadar büyük sorunlarla boğuşuyorum; ne bir yardım eli, ne bir avuntu ne de bir öğüt var.’ Ardından haykırdım, ‘Tanrım bana yardım et, başım büyük dertte!’ (Defoe, 2020: 99).

Özetle, Hay için ada, ayrı kalındığında dönülmesi için çareler aranan bir mekân olarak karşımıza çıkarken (Sina ve Tufeyl, 2020: 168); Robinson için ada, tamamıyla mahrumiyet alanı, tutsaklık ve her an kaçma planları düşünülebilecek ve fırsat çıkarsa da bu fırsat kaçırılmadan kaçılabilir bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

7. İki Karakterin Adaya Gelişleri

İbn Tufeyl, eserin başında Hay b. Yakzan’ın dünyaya gelişine ilgili iki varsayım ortaya koymaktadır. Buna göre Hay b. Yakzan’ın dünyaya bir diğer ifadeyle adaya gelişi, adanın içinde bulunduğu doğal koşullar sonucu, topraktan kendi kendine türeme şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla Hay, anne ve baba mefhumlarından yoksun tamamen doğal oluşumlar sonucu dünyaya gelmiştir (Sina ve Tufeyl, 2020: 79-82). Bu ilk varsayımı kabul etmeyenlerin varlığından söz eden İbn Tufeyl, ikinci varsayımda anne ve baba mefhumlarından doğan Hay portresi çizmektedir. Buna göre Hay’ın bulunduğu adanın karşısında ikinci bir ada mevcut olup; bu adada kıskanç bir sultanın kız kardeşiyle, Yakzan adlı bir gencin gizlice

⁴ “Barınağın en kuytu köşesine çekildi. Adeta kendini hapseyledi oraya. Gözlerini sımsıkı kapattı. Cisimsel güçlerden yüz çevirdi. Duyulur dünyayla olan bağlarını kesti. Düşünce ve çabasını zorunlu Varlık’a yöneltti. Hayaline gelen diğer bütün şeyleri anında kovarak düşüncesini yalnızca O’na özgü kıldı” (Sina ve Tufeyl, 2020: 145).

⁵ Konuyla ilgili Akşit Göktürk, ütopya adalarıyla robinsonadaki adaların hususlarını karşılaştırdığı bir sırada şu tespitlerde bulunmaktadır: Gerçekten de bir robinsonadaki ada, ütopya adaları gibi dört bir yanında sağlam bir güvenliğin, mutluluğun egemenlik sürdüğü özlük ülkesi değil, bir sürü tehlikelere açık, yırtıcı hayvanların, gözü dönmüş korsanların, uğurlu uğursuz yerlilerin boy gösterebileceği vahşi bir yerdir. Robinsonad kahramanını, ıssız adanın her bucağında, bilinmedik yeni bir serüven bekler. Bu yönleriyle bir robinsonadaki ıssız adanın, yeryüzü cenneti düşüncesiyle, bir dirlik düzenlik ülküsüyle akrabalığı yoktur (Göktürk, 1997: 60).

evlenmeleri sonucu Hay adını verdikleri bir çocukları olmuştur. Bu çocuğun varlığının öğrenildiği takdirde her ikisi içinde ölümün kaçınılmaz olacağı düşüncesinden hareketle Hay, sandığa⁶ konmuş ve denizin medd ü ceziri sonucu adaya ulaşmıştır (Sina ve Tufeyl, 2020: 82-84).

Robinson Crusoe karakteri ise adaya gemi kazası sonucu düşmüştür. Robinson Crusoe, Brezilya'da çiftçilikte uğraştığı sıralarda Afrika'ya köle ticareti yapma düşüncesiyle; beraberindeki ekiple birlikte yola çıkmış fakat geminin yolculuk sırasında batması sonucu tüm mürettebat hayatını kaybetmiştir. Robinson ise geminin geçirdiği kaza sonucu tek kurtulan kişi olup yakınında bulunan adaya çıkabilmiştir (Defoe, 2020: 31-49).

8. Hay b. Yakzan ve Robinson Crusoe'da Bilişsel Yolculuk

Robinson Crusoe gemi kazası sonucu düştüğü adaya, belli bir hayatın ve kültürün içinden gelmiş olmasından ötürü bilgi mefhumuyla tanışık bir durumdadır. Elbette onun bilgisi ada şartları da göz önünde tutulduğunda sadece bir temel oluşturmuştur. Nitekim ada, zorlu koşulları ve hayat mücadelesini barındırmaktadır. Bu mücadelede Robinson tek başına olup, üstesinden gelmesi gereken; barınma, beslenme ve korunma gibi birçok durum vardır.

Robinson Crusoe, hayatta kalabilmek adına ulaştığı birçok bilgiyi deneme-yanılma yoluyla elde etmiştir. Nitekim adada tarımsal faaliyetlerde bulunduğu sırada birçok sistem denemiş; başarılı olamamış, sistemlerini değiştirmiş ve ürün elde edebileceği bir sonraki zamanda başarılı olmuş ve elde ettiği bilgiyi de kullanmaya başlamıştır.

Robinson'un bilgisinin niteliği, pratik, somut ve işine yarayacak bir mahiyet taşır. Nitekim Robinson, yaşadığı bir sorunun çözümü sonrası ortaya çıkan ve ihtiyacın belirlediği bilgileri edinmiştir.

Robinson Crusoe doğası itibariyle gücün, bilgiden ve servetten geldiğini düşünmekte; bu gücü kullanışı da insanları hükmetmeye yöneliktir. Nitekim Cuma'ya Hıristiyanlığı öğretmiş ve onu Hıristiyanlığa mensup bir kişi hâline dönüştürmüştür. Bunun yanında Robinson için değerler değil önemler, ihtiyaçlar değil arzular, ahlaki öğreti değil faydalı öğreti esastır (Çetin, 2003: 50).

⁶ İbn Tufeyl öyküsünün muhtelif motiflerini Kur'an'dan alınmıştır. Buna göre Hay'ın sandığa konup suya bırakılması Hz. Musa'nın suya bırakılışını hatırlatmaktadır. Firavun'un İsrailoğullarından yeni doğan erkek çocukları öldürmesi sonucu annesi Hz. Musa'yı bir sandığa koyup suya bırakmıştır. Su ise sandığı Firavun'un bahçesine getirmiş, Firavun ve eşi Asiye'nin Musa'ya sevgi duymaları sonucu da Hz. Musa Firavun'un sarayında büyümüştür. Konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayet ise şu şekildedir: "Allah: Ey Musa, istediğin sana verildi, dedi. Zaten sana başka bir defa da iyilikte bulunmuş ve annene vahyedilmesi gerekeni vahyetmiştik. Musa'yı bir sandığa koy da suya bırak. Su onu kıyıya atar. Bana da, ona da düşman olan biri onu alır. Ey Musa, gözünün önünde yetişesin diye seni sevimli kıldım (Taha, 36-39) (Sina ve Tufeyl, 2020: 83).

Toplum ve kültürden bağımsız bir mekânda gözlerini açan Hay'ın ise öğrenme süreci “öykünme” ile başlamıştır. Bir ceylan vasıtasıyla büyüyen Hay, ilk olarak annesi konumunda olan ceylandan öykünerek onun gibi sesler çıkarmaya başlamış ve diğer hayvanlarında seslerini öğrenmiştir. Akabindeki süreçte adada bulunan hayvanları, bitkileri ve kendi bedenini basit bir şekilde gözlemlemiş ve niteliklerini anlamaya çalışmıştır. Tüm bunlarla beraber Hay'ın ilk keşfi, kendisinin diğer türlerden ayrı bir tür olduğu sonucuna varması olmuştur (Sina ve Tufeyl, 2020: 92-93).

Anne ceylanın ölümü sonrası Hay, ölümü tanımış ve merak etmesi üzerine de ceylanın organlarını incelemiş ve varlıklara hayat veren “can” mefhumunu kavramıştır (Sina ve Tufeyl, 2020: 96-98). Hay, ceylanı bir kargadan öykünme suretiyle toprağa gömmesi gerektiğini kavramış; akabinde gelen süreçte hayatın kaynağı olan canlılığı düşünmüş, adada gerçekleşen bir orman yangını sonucu ateşi tanımış, ölmüş hayvanlar vasıtasıyla anatomide bilgisini derinleştirmiştir. Görüldüğü üzere Hay'ın ilk öğrenme metodu çevresindeki canlılar ve nesnelere gerçekleşmiş, yaşanan olaylarla derinleşmiş ve tüm bu süreçleri yaşarken öykünme ve gözlem mefhumları onun bilgiye ulaşmada yegâne araçları olmuştur.

Bilgisinin çoğalması üzerine kavradığı tüm şeyler üzerinde “kuramsal düşünce” alanına geçen Hay (Sina ve Tufeyl, 2020: 105), cisimler üzerinde akıl yürütme yoluyla yeni bilgiler keşfetmeye devam etmiştir.

9. Hay'ın Hakikate Ulaşma Yolunda Üç Önemli Tasavvufi İstilah: Tefekkür, Riyâzet ve Müşâhede

Hay'ın nesnelere ve cisimler üzerinde en basit şekilde yaptığı gözlemlerden sonra varlığın özüne doğru yaptığı yolculuk, zaman içinde onda “zorunlu özne” fikrini ortaya çıkarmıştır. Hay, hakikat yolculuğu sırasında tüm bu süreçlerden geçerken biricik aracı tamamen salt akıldır. Nitekim İbn Tufeyl eserinde, Hay b. Yakzan'ın eylemleri arasında “gözlemlemek ve incelemek” fiillerini fazlasıyla kullanmış olup; zaman içinde bu fiiller yerini daimî bir tefekkür, riyâzet ve müşâhede hâline bırakmıştır.

10. Hay'ın Tefekkürü

Sözlükte, *fikr* kökünden türeyen *tefekür*, “düşünme, teemmül” anlamlarına gelmekle beraber; tasavvufta, aradığını elde etmesi için şeylerin anlamları ve kavramları arasında kalbin faaliyette bulunmasını ve muhakemeyi ifade etmektedir (Uludağ, 1991: 476). Bu bağlamdan hareketle

Hay'ın, özellikle yaratıcı fikrinin zihninde belirmesinden sonra kendini sürekli düşünmeye yani tefekkür hâline bıraktığı görülür.⁷

Tasavvufta tefekkür ruhi bir arınmanın yolu olarak görülmekle birlikte; dış dünyanın etkilerinden tamamen soyutlanmak suretiyle, ilahi ve ezeli hakikatler üzerinde yoğun bir biçimde düşünme (teemmül) ve eşyanın anlamı, hakikat ve yaratılış hikmeti üzerinde kalbin nuruyla muhakemede bulunma veya Allah'ın nimetleri üzerinde düşünme, tefekkür faaliyetlerini belirleyen hususlardandır. Dolayısıyla tasavvuf, bu gibi yollarla kendine özgü manevi bir eğitim süreci oluşturmuştur (Kutluer, 1994: 56-57). Nitekim benzer eğitim sürecinin, -yukarıda da değinildiği üzere- Hay'ın bilgiye ulaşma ve anlamlandırma çabasında da olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Hay'ın müşahede makamına ulaşabilmesini, yaptığı tefekkürler sağlayacaktır.

11. Bir Eğitim Aracı: Riyâzet

Sözlükte, “yabani bir hayvanı evcilleştirmek, serkeş atı eğitmek; egzersiz yapmak” gibi anlamlara gelen *riyâzet* kelimesi, tasavvufi manada, nefsi eğitmek için ona birtakım tabii ve meşru arzularından mahrum etmeyi ifade etmektedir (Uludağ, 2008: 143).

Sufiler, nefsin arzularını kırmak amacıyla bedenlerini çetin işlere koşturmuş; zihinlerini mâsivâdan kurtarmak amacıyla da düşüncelerini sürekli olarak yaratıcı üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu bağlamda az yemeye, az konuşmaya, az uyumaya, yalnız kalmaya sürekli zikir ve tefekkür hâli içinde bulunmaya önem vermişler ve tüm bu zor ama amaçları doğrultusunda fayda görecekları uygulamaları yapmaya özen göstermişlerdir (Uludağ, 1991: 399-400).

Tüm bunlarla beraber *riyâzet* ıstılahının güçlü bir örneğini, Hay b. Yakzan'ın hakikate giden yolculuğunda görmek mümkündür. Nitekim Hay, zorunlu varlıkla özdeşleşmek, ona benzemek ve aslında tüm bunlarla onu daha iyi bilmek için bazı zorunlu eylemlerde bulunması gerekmiştir. Buna göre Hay'ın “zorunlu varlığa” ulaşabilmesi için; ilk olarak “hayvanlara benzerliğin gerektirdiği eylemleri” gerçekleştirmesi ve ikinci olarak “gök cisimlerine benzerliğin gerektirdiği eylemleri” gerçekleştirmesi gerekmiştir (Sina ve Tufeyl, 2020: 136-137).

Hay, hayvanların özüne değil de doğasına benzerliğin sağlanabilmesi için gerekli olan şeyleri en alt düzeyde sağlamak istemiş ve bu fikirden yola çıkmak suretiyle de barınma faaliyetlerini yeterli bulmuş, beslenme miktarını ve zamanını da düzenlemiştir. Buna göre adada sayısı en

⁷ “Hay'ın, araştırmaları sonunda bulabildiği en iyi yöntem, sürekli düşünme (tefekkür) oldu. Bütün zamanını o yüce Varlık'a ayırdı. Her an onu düşünüyordu” (Sina ve Tufeyl, 2020: 131).

çok olan besini tüketecek ve görevlerini yapamayacak bir duruma gelinceye kadarda besin tüketmeyecektir (Sina ve Tufeyl, 2020: 138-140).

Hay, gök cisimlerine benzerliği sağlamayı ise; gök cisimlerinin, “ısıtmak, soğutmak, aydınlatmak” gibi çeşitli niteliklerine; yine gök cisimlerinin “saydamlık, parlaklık, kir ve bulanıklıktan uzaklık, dairesel biçimde hareket etmek” gibi kendilerine özgü hususlarına ve gök cisimlerinin “zorunlu varlığı sürekli müşahede, ondan yüz çevirmeme, ona bağlanma” gibi çeşitli hususlarına benzemekle sağlanacağını düşünmüş ve tüm bunlardan hareketle bu eylemleri gerçekleştirmeye koyulmuştur (Sina ve Tufeyl, 2020: 140-141). Hay’ın bu düşüncelerinin eyleme geçmesiyle beraber zorunlu varlıkla özdeşleşme ve kendinden geçip ona ulaşma aşamasına yaklaştığı görülmektedir.⁸

Hay’ın riyâzet sürecinde, *fenâ* makamına ulaşmadan hemen önce, dünya nimetlerinden tamamıyla elini çektiği dolayısıyla da cisimsellikten soyutlanmış bir duruma geldiği görülür.⁹

Bununla beraber Hay’ın, riyazetindeki son aşama ise şu şekilde gelişmektedir:

Hay, bu yoğun yaşama zamanla öylesine alıştı ki, günlerce hiçbir şey yemediği, yerinden hiç kımıldamadığı oluyordu. Düşünürken kendi özü dışındaki bütün varlıklar siliniyor, kayboluyordu (Sina ve Tufeyl, 2020: 145).

Sonuç itibariyle Hay’ın, hakikat yolculuğu sırasında, muhtelif *riyâzet* uygulamalarını yerine getirdiği görülmekte olup; Hay’ın *fenâ* makamına ulaşmasında, bu uygulamaların önemli bir yeri tuttuğu görülmektedir.

12.Müşâhede Makamı

Sözlükte, “görmek, şahitlik etmek, gözlemlemek; bir nesnenin hakikatine vâkıf olmak” gibi anlamlara gelen *müşahede*, tasavvufta, Allah’ın zuhur ve tecellilerini görmeyi ve temaşa etmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla sâlikin sülûkündeki amacı, bulunduğu mertebenin üstünde var olan gayb perdelerini aşip ardındaki hakikatleri temaşa etmektir (Uludağ, 2006: 152-153). Bu bağlam doğrultusunda Hay’ın yaptığı gözlem ve tefekkürler sonucu, müşahede makamına ulaştığı görülmektedir. Nitekim o, sonsuz hayata ilgisinden ve özleminden dolayı, duyulur dünyadan uzaklaşmak için çalışmalarını müşahede makamında sürdürme durumuna gelmiştir.¹⁰

⁸ “Bu çalışmaları sonunda öyle bir noktaya geldi ki... cisimden arınmış eylemleri güç kazanıyordu. Hatta kimi zaman düşüncesi, dünyevi olanlarla karışmaktan kurtularak öylesine saflaşıyordu ki, onunla zorunlu Varlık’ı müşahede ediyordu” (Sina ve Tufeyl, 2020: 143).

⁹ “Söz konusu ilgi ve eylemlerin tümünü terk etti... Cisimsel güçlerden yüz çevirdi. Duyulur dünyayla olan bağlarını kesti... Düşüncesini yalnızca O’na özgü kıldı” (Sina ve Tufeyl, 2020: 145).

¹⁰ “Çalışmalarını, müşahede makamında durmayı ve oradan ayrılmayı istemine bağlı bir duruma getirinceye kadar sürdürdü. En alt düzeye indirdiği zorunlu bedensel gereksinimlerini gidermenin dışında hiçbir şey için makamından ayrılmaz oldu” (Sina ve Tufeyl, 2020: 154).

Tasavvufi literatürde *müşahede* makamı, birtakım tasavvufi hâlleri ifade eden *fenâ*, *cezbe* ve *vecd* gibi kavramlarla beraber vuku bulmakta (Uludağ, 2006: 153); Hakk'ın tecelli nurları, sâlik'in kalbine, tıpkı peş peşe çıkan bir şimşek gibi gelmektedir (Kuşeyrî, 2021: 169-170). Buradan hareketle Hay'ın, yaratıcıyı daha iyi tanımak adına, gözlem ve tefekkür alanını gökyüzüne ve gök cisimlerine çevirdiği görülür (Sina ve Tufeyl, 2020: 117). Bu gözlem ve tefekkürü sırasında Hay, kesintisiz bir biçimde yaratıcı kavramını düşünmeye başlamıştır. Öyle ki bu düşünceler sırasında Hay'da gerçekleşen ve tasavvufi terminolojide *vecd* diye ifade edilen hâller, onun varlığında görünmeye başlamıştır. Dolayısıyla Hay artık yaratıcının karşısında durduğunun farkına varmış ve değişik hisler içinde bulunmuş; *vecd* hâline girmiş ve bazen de istemsiz bir şekilde etrafında dönmüş,¹¹ yaratıcıyı zikretmeye koyulmuştur (Erbay, 2020: 162).

13. Hay'ın Hakikate Ulaştığında Gerçekleşen İki Tasavvufi İstilah: Tecellî ve Fenâ

Riyâh b. Amr el-Kaysî (ö. 180/796) tarafından ilk defa, “cennette, Hakk'ın kullarına kendini göstermesi” anlamında kullanılan tecelli terimi, sözlükte, “belirmek, ortaya çıkmak görünmek; belirti, görüntü” anlamını taşımaktadır. Tasavvufun önemli kavramlarından ve temel dayanaklarından biri olan tecelli, tasavvufi literatürde, “sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nurlar” anlamında kullanılmıştır (Ceylan, 2011: 241-242). Kalbe doğan bu keşif nurları sayesinde ise ârif, o nurla beraber hakikati görür (Şimşek, 2017: 345).

Hay bin Yakzan adlı eserde doğrudan bir *tecelli* ifadesi kullanılmamakla beraber; tecellinin varlığı, Hay'ın bizzat yaptığı gözlemler sonucu ve gerekli bilgiye ulaşmasının ardından, onun gönlüne yansımak suretiyle gerçekleştiği görülür. Buna göre Hay, seyr ü süluk yolunda herhangi bir rehberi olmadan, yalnız başına gerçekleştirdiği akli ve sonsuz akli idrak etme sürecini tamamladıktan sonra âlemin yaratıcısını bulur (Erbay, 2020: 159):

Zamanla öyle bir aşamaya vardı ki, baktığı her nesneyi, bir sanat yapıtı gibi görüyor ve hemen yapıtı bırakıp yaratıcısına yöneliyor, bu nedenle de Yaratıcı'ya olan özlemi artıyordu. Buna bağlı olarak gönlü de, bütün bütün, aşağılık duyulur dünyadan soğuyarak yüce anlaşılır dünyaya bağlanıyordu (Sina ve Tufeyl, 2020: 127).

¹¹ “Hay, giderek düşünme eylemini dairesel hareketleriyle desteklemeye, güçlendirmeye başladı. Hareketi sırasında bedensel güçleri zayıflıyor, etkinliğini iyice yitiriyordu. Bu çalışmalarını sonunda öyle bir noktaya geldi ki, dönme eylemi şiddetlendikçe, duyulur dünya tümüyle kayboluyordu. Bedensel araçlar gereksinen hayal ve diğer güçleri gevşiyor, cisimden arınmış eylemleri güç kazanıyordu. Hatta kimi zaman düşüncesi, dünyevi olanlarla karışmaktan kurtularak öylesine saflaşıyordu ki, onunla zorunlu Varlık'ı müşahede ediyordu” (Sina ve Tufeyl, 2020: 143).

“Geçici olmak, yok olmak, ölmek” gibi anlamlara gelen *fenâ* kelimesi, tarikatların kurulup gelişmesinin ardından çeşitli boyutlarıyla şekillenip; *fenâfillâh*, *fenâ fi’ş-şeyh*, *fenâ fi’l-pîr*, *fenâ fi’r-resûl* gibi muhtelif şekiller ve anlamlarda kullanılmıştır. Buna göre tasavvufun temel unsurlarından biri olan *fenâfillâh*, sâlik’in çeşitli riyâzet ve mücâhedelerle, nefsinin terbiye etmesi sonucu ulaşılan son makamı ifade etmektedir (Kara, 1995: 333-334). Bir diğer deyişle, sâlik’in seyr ü süluk yolculuğunda geldiği son aşama *fenâfillâh* aşamasıdır. Bu aşamada dünyevi haz ve arzuların fani kalan kulun, sevk ve idaresini bizzat Hak üzerine almış; kul, Allah tarafından muhafaza altına alınmıştır (Kelâbâzî, 2021: 200-201). Bu bağlamda Hay’ın seyr ü süluk yolculuğu veya bir diğer ifadeyle bilişsel yolculuğu, *fenâfillâh* aşamasına gelmesiyle beraber son noktasını bulur.¹² Bununla yanında Hay’ın, *fenâfillâh* mertebesine ulaşmasıyla beraber; farklı bir algılama düzeyine eriştiği ve konuşmanın ne olduğunu bilmemesine rağmen “o, tek Varlık’ın” kelâmını anlamaya başladığı görülür.¹³

14. Hay’ın Absal’la ve Robinson’un Cuma’yla İlişkisi

Hay b. Yakzan’ın dünya üzerinde tanıdığı ilk insan Absal olmuştur. Eserin sonunda anlatılan Absal’ın adaya gelişi, Hay’ın toplumla tanışmasında ve yeni bir role bürünmesinde etkili olacaktır. Buna göre Absal, nefsinin arındırma, inandığı dinin iç anlamlarını anlamak, tefekkür etmek için Hay’ın bulunduğu adaya gelmiştir. Hay’ın bulunduğu adanın yakınındaki diğer bir adadan gelen Absal, tüm amaçlarını toplumdan uzakta ve tamamen yalnız bir hâl içinde gerçekleştireceğine inanmaktadır (Sina ve Tufeyl, 2020: 155-157).

Hay ve Absal birbirleriyle karşılaştıktan sonra Absal Hay’a konuşmayı öğretmiştir. Birbirlerinin serüvenlerini öğrendikten sonra Absal, Hay’ın Tanrı dostlarından biri olduğunu anlamış ve onun hizmetine girmiş, ona bağlanmıştır. Hay’da Absal’ın inandığı dini tasdik etmiş ve onaylamıştır (Sina ve Tufeyl, 2020: 161-162). Öykünün ilerleyen sürecinde Hay adada müşahede ettiği ve öğrendiği hakikatleri Absal’ın halkına bildirmeye gider. Hay’ın adada geçirdiği serüvenlerden etkilenen halk, Hay’ın anlattığı hakikatlerden sonra onu anlamamaya,

¹² “Sonunda, diğer varlıklarda, kendi özü de kayboldu, tümüyle yok oldu. Zorunlu ve gerçek Varlık’ın kendinden başka bir gerçeklik taşımayan sözüyle, ‘Bugün mülk kimindir? Tek ve her şeye gücü yeten Tanrı’nındır.’ (Mü’min 40/16) diye haykırarak yokluğa (fenâ) erdi” (Sina ve Tufeyl, 2020: 145).

¹³ “Konuşmaması, konuşmanın ne olduğunu bilmemesi, o tek Varlık’ın kelâmını anlamasını engelleyemedi. Bu durum içinde kendini yitirdi, daldı ve boğuldu. Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kalpten geçmeyen şeyleri gördü ve tattı” (Sina ve Tufeyl, 2020: 146).

ona kızmaya ve ondan yüz çevirmeye başlamış ve bunun sonucu olarak Hay ile Absal tekrar adaya dönmüşlerdir.¹⁴

Robinson karakterinin ise adada ilk tanıştığı kişi Cuma olmuştur. Robinson bir gün düşünde, kendisine kılavuzluk edebilecek bir vahşiyi hizmetine aldığını görür. Nitekim az bir zaman sonra düşünde gördüğü sahnelere uygun olmak suretiyle; adaya gelen vahşilerin öldürmek üzere olduğu, Cuma adını vereceği diğer vahşiyi kurtarmış ve adadaki yalnızlığı bitmiş, Cuma'yı hizmetine almıştır (Defoe, 2020: 213-225). İlerleyen süreçte Robinson Cuma'ya kendi dili olan İngilizceyi öğretir, beslenme alışkanlıklarını değiştirir, adadaki yaşam koşullarını öğretir, onu Hıristiyanlıkla tanıştır ve Cuma Hıristiyan olur (Defoe, 2020: 227-243).

Robinson Crusoe ve Cuma arasındaki ilişki tamamıyla efendi-köle ilişkisinde gelişmiştir. Cuma artık Robinson'un adadaki yardımcısı ve uşağıdır. Öyle ki Cuma'ya dilini öğreten Robinson'un ona öğrettiği ilk kelime aralarındaki ilişkiyi özetler mahiyettedir:

Aynı biçimde ona Efendi demesini öğrettim ve bunun da benim adım olacağını belirttim (Defoe, 2020: 221).

Akabindeki süreçte Robinson ve Cuma arasındaki ilişki öyle bir noktaya gelmiştir ki Cuma Robinson için canını vermeye hazırdır.¹⁵

Sonuç itibariyle *Hay b. Yakzan*'da Hay ile Absal'ın ilişkisi dini bir düzlemde gerçekleşmekte ve her iki karakterde birbirlerine öğretmenlik vazifesi yapmaktadır. Buna göre Hay, din kavramını ve onun buyruklarını ilk defa Absal'dan öğrenirken; aynı şekilde Absal'da aradığı tüm hakikatleri Hay'dan öğrenmek suretiyle imanını güçlendirir. Burada Hay saf aklı, Absal saf imanı ve toplum ise dünyevi gerçeklikleri temsil etmektedir (Çetin, 2003: 37, 40). Robinson ile Cuma'nın ilişkisi ise hayatlarını devam ettirebilmek ve adadan kurtulma düşüncesi üzerine kurgulanmıştır. Burada Cuma karakteri, Robinson'un itaatkâr yardımcısı ve onun amaçları doğrultusunda çalışan bir kimlik sergilemektedir.

¹⁴ “Bütün bunlar açıkça gösteriyordu ki, bu topluma müşahede yoluyla ulaşılan gerçekliklerin anlatılması mümkün değildi. Onlardan oruç, namaz, hac, zekât ve benzeri yükümlülüklerden daha fazlasını beklemek anlamsızdı. Büyük çoğunluğun öğretilen kazancı, yalnızca dünyevidir. Dünyevi hayatlarının düzenlenmesidir” (Sina ve Tufeyl, 2020: 166).

¹⁵ “Fakat hiç kimse bana Cuma'dan daha sadık, sevgi dolu ve içten hizmet etmeyeceğinden bu önlemlerin hiçbirine ihtiyacım yoktu... Bütün ilgisi bir çocuğun babasına duyacağı türden bana yönelikti ve diyebilirim ki her ne olursa olsun kendi yaşamını benimki için feda etmeye hazırdı...” (Defoe, 2020: 224).

15. “Vahdet’e” Ulaşan Hay ve “Efendi” Robinson

Hay, eğitim, gelenek ve kültür gibi mefhumlardan yoksun bir durumda, hakikate ulaşmış bir karakterdir. Kendisinde tasavvuf ve felsefeyi birleştirip uzlaştırarak insan-ı kâmil hâline gelen Hay, tabiatla tam anlamıyla bütünleşmiş ve yaratıcının tezahür ve tecellisinin sembollerini, işaretlerini yalnız başına anlamayı başarmıştır (Garaudy, 2016: 146).

Hay’ın, hakikat yolculuğunda ilk basamağı çevresine öykünmesi oluşturur. Sonraki süreçte ise bulunduğu adayı, canlıları ve doğayı gözlemleyerek anlamı aramaya başlamış; bulduğu zorunlu varlık düşüncesinden hareketle de çeşitli riyazetler uygulamış ve sürekli tefekkür hâli içinde olmuştur. Tüm bu süreçler sonucunda zorunlu varlık Hay’a tecelli etmiş ve Hay, fenâ mertebesine ulaşmıştır. Hay artık dış dünyadaki her şeyi bir olarak görmeye ve algılamaya başlamış dolayısıyla da vahdete ermiştir.

“Birlik, bütünlük, Allah’ın birliği” gibi anlamlara gelen vahdet kelimesi tasavvufta, herkesin ve her şeyin Allah’ın kudretinden meydana geldiğinin idrakini temsil etmektedir (Pala, 2020: 469). Bu anlam doğrultusunda Hay, ulaştığı mertebeler sonucu kendi özünü Tanrı’nın özü olarak idrak etmeye başlamış ve çoklu gerçeklikten tekli gerçeklik bilincine ulaşmıştır.¹⁶

Robinson Crusoe ise adada yaptığı birçok faaliyet, doğayla girdiği birçok zorluk sonucu somut dünyaya karşı meydan okumuş, doğanın üstesinden gelebilmiş ve tüm zorluklara rağmen hayatta kalabilmiş bir karakterdir. O, hikâyenin sonunda doğayla girdiği mücadeleden başarıyla çıkmıştır.

Robinson, karakter itibarıyla kendisine efendi denilmesini isteyen ve tek başına olduğu hâlde kendisini adanın kralı ilan edebilen bir karakterdir. Adada tek yetkili otorite kendisi olup, adaya gelen diğer insanları birer uşak birer köle olarak görür (Çetin, 2003: 38). Nitekim Robinson, Cuma’nın adaya gelişiyle beraber bir efendiye dönüşmüş, Cuma onun sadık hizmetkârı olmuştur. Eserin ilerleyen sürecinde Robinson ve Cuma, adaya gelen vahşilerin elinden batan İspanyol gemisinin kaptanını ve Cuma’nın babasını kurtarmış ve böylelikle adanın nüfusu dört kişi olmuştur. Robinson ise artık bu dört kişiyi idare eden, onlara talimatlar, izinler ve buyruklar veren bir lidere dönüşmüştür (Defoe, 2020: 268).

¹⁶ “Olağan durumunda iken kalbine şunlar doğdu: Kendine özgü öz, gerçek Varlık’ın özünden ayrı bir gerçeklik taşımamaktadır. Özünün gerçekliği Tanrı’nın özüdür. Daha önceleri, Tanrı’nın özünden ayrı gördüğü ve salt kendine özgü bir öz sandığı şeyin ayrı bir gerçekliği yoktu. Varlıkta yalnızca Tanrı’nın özü vardı ve başka bir hiçbir şey yoktu” (Sina ve Tufeyl, 2020: 147).

16. Sonuç

Her edebi eser zaman itibariyle kendi devrinin aynası olmakla beraber; düşünce ve temsil itibariyle de içinden çıktığı medeniyetin aynası konumundadır. Nitekim edebi eser, oluşturduğu kurgunun yanında içinden çıktığı medeniyetin fikri dünyası, kültürü, düşünüş biçimi ve yöntemi gibi o medeniyete ait hususları da bünyesinde tabii surette ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, çalışmaya konu olan her iki eser ve buna bağlı olarak iki ayrı karakterden *Hay bin Yakzan* doğunun temsiliyken, *Robinson Crusoe* ise batının temsili durumundadır.

Çalışmaya konu olan iki eser arasındaki ortak unsurlardan birini mekân oluşturmaktadır. Buna göre *Hay bin Yakzan*'da mekân, amaca ulaşmaya yarayan bir vasıta olup tasavvufi kültür çevresinde oluşmuş halvethâneler veya çilehanelerle aynı işlevsellik dairesinde kullanılmıştır. *Robinson Crusoe*'da ise mekânın en büyük etkisi, karakter üzerindeki engelleyici yönüdür. Buna göre Robinson Crusoe'nin kurtulmaya çalıştığı ve mücadele içinde bulunduğu ada veya doğa, insan karşısında üstün bir görüntü çizer.

Robinson, adaya beraberinde getirdiği kültür ve bilgi konusunda Hay'dan ayrışırken; her iki karakterinde bilgiye ulaşma çabalarıyla birleşirler. Bilgiye ulaşma süreçlerinde ise yine birbirlerinden ayrışır. Buna göre Robinson Crusoe, bilgiye giden süreçte deneme-yanılma yöntemini esas almıştır. Onun bilgisi işine yarayacak bir mahiyette olup; pratik, somut ve gerçekçidir. Kültür, bilgi ve medeniyet gibi unsurlardan tamamen yoksun Hay'ın ise bilgiye ulaşma süreci, öykünme ve gözlem ile başlamış, ardından bu süreç tasavvufi eğitim sürecine evrilmiştir. Çeşitli tasavvufi terimlerin, adeta bir karakter üzerindeki somutlaşmış şekli diyebileceğimiz Hay bin Yakzan'da temâşâ, tefekkür, müşâhede ve riyâzet gibi tasavvufi mefhumlarla hakikat tecelli etmiş ve Hay fenâ makamına ulaşmıştır.

Her iki eserin ortak hususlarından olan adaya gelen yeni karakterlerle beraber iki farklı tutum ve ölçüt oluşmuştur. Hay'ın adasına gelen Absal'la ilişkisini belirleyen ölçüt öğretmen-öğrenci bağlamında, dini bir düzlemde gerçekleşirken; Robinson'un Cuma'yla ilişkisi ise efendi-köle şeklinde, siyasi bir düzlemde gerçekleşmiştir.

Her iki metinde de karakterler belli bir mertebeye yükselmiş, ayrışan amaçları doğrultusunda ulaştıkları sonuçlarda farklı olmuştur. Buna göre Hay'ın geçirdiği tasavvufi yolculuk sonrası vardığı yer vahdaniyet olurken; Robinson ise ada ortamının getirdiği zorlukları çözmesiyle ve kendi karakteri itibariyle, içinde bulunduğu adanın ve yanındakilerin efendisi ve önderi konumuna ulaşmıştır.

Tüm bunlarla beraber iki ayrı medeniyetin temsili konumunda olan Hay ve Robinson karakterleri ve buna bağlı olarak her iki ayrı metin, oluştukları medeniyetlerin doğasını, iç yüzünü, düşünüş şekillerini vs. gibi birçok hususu bünyelerinde ihtiva etmektedirler. Bununla beraber her iki eserdeki ortak unsur ve benzer kurgular, içinden çıktıkları medeniyetlerin “hayat üslûbu” ve “dünya perspektifi” mefhumlarına bağlı olmak suretiyle birbirlerinden ayrışmakta ve içinden çıktıkları kendi medeniyetlerine ışık tutmaktadırlar.

Kaynakça

- Ambrosio, A. F. (2012). *Dervişler (Tarihi, Antropolojisi, Mistik Yönü)*. B. Poyraz (Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Ceylan, S. (2011). “Tecellî”. *İslâm Ansiklopedisi*. 40, (241-243). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, H. (2003). “Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu-Robinson Crusoe/Batı)”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(2), 29-53.
- Defoe, D. (2020). *Robinson Crusoe*. F. Kâhya (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erbay, N. (2020). “Vahdet’ Giden Yolda Üç Metin: Hay Bin Yakzan-Mantıku’t Tayr-Leyla Vü Mecnun”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 69, 150-167.
- Garaudy, R. (2016). *İslâm’ın Vâdettikleri*. C. Aydın (Çev.). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Göktürk, A. (1997). *Ada: İngiliz Yazınında Ada Kavramı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, M. (2012). *Kültür ve Dil*. Dergâh Yayınları.
- Kara, M. (2017). *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*. Dergâh Yayınları.
- Kara, M. (1995). “Fenâ”. *İslâm Ansiklopedisi*. 12, (333-335). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kelâbâzî, İ. B. (2021). *Doğuş Devrinde Tasavvuf & Ta’arruf*. S. Uludağ (Haz.). Dergâh Yayınları.
- Kuşeyrî, A. (2021). *Tasavvuf İlmîne Dair & Kuşeyrî Risâlesi*. S. Uludağ (Haz.). Dergâh Yayınları.
- Kutluer, İ. (1994). “Düşünme”. *İslâm Ansiklopedisi*. 10, (53-57). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İ. (1999). “İbn Tufeyl”. *İslâm Ansiklopedisi*. 20, (418-425). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İ. & Katipoğlu, H. (1997). “Hay b. Yakzân”. *İslâm Ansiklopedisi*. 16, (551-554). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okuyucu, C. (2020). *Divan Edebiyatı Estetiği*. Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2020). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. Kapı Yayınları.

- Rothacker, E. (1954). *Tarihte Gelişme ve Krizler*. H. Batuhan & N. Uygur (Çev.). Pulhan Matbaası.
- Sina, İ. & Tufeyl, İ. (2020). *Hay bin Yakzan*. M. Ş. Yaltkaya & B. Reşid (Çev.). N. A. Özalp (Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Söylemez, İ. (2021). “Hay b. Yakzan ve Robinson Crusoe Adlı Eserlerin Tarihsel Fenomenolojik Açından İncelenmesi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 56, 208-231.
- Şimşek, S. (2017). *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Litera Yayıncılık.
- Tanman, M. B. (1997). “Halvethâne”. *İslâm Ansiklopedisi*. 15, (388-393). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, E. (2009). “Selâmân u Ebsâl”. *İslâm Ansiklopedisi*. 36, (345-346). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2006). “Müşâhede”. *İslâm Ansiklopedisi*. 32, (152-153). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2008). “Riyâzet”. *İslâm Ansiklopedisi*. 35, (143-144). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Marifet Yayınları.

Makale Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: “İki Medeniyetin Karşılaştığı Yer: Hay Bin Yakzan ve Robinson Crusoe Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde “*Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*” hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazarlara aittir.